

DOLENJSKI KMET V PREJŠNJIH STOLETJIH

RAFAEL OGRIN

»Graščaki so ravno tako branili svojo staro pravico kot kmetje svojo novo.«

Ivan Cankar v Obiskih Izidorja Cankarja

Avguštinski samostan pred Špitalskimi vrati v Ljubljani, danes frančiškanski samostan, je imel v Radečah blizu Zidanega mosta svoje imenje, ki je bilo sestavljeno iz dveh glavnih delov.

Prvega so avguštinci kupili l. 1672 od rodbine Ramschüssel za 1900 fl. Obsegal je prvotno kakih 10 kmetij v vasi Vrhovo, ki leži ob cesti Radeče—Krško, 4 km od Radeč.

Drugi glavni del so avguštinci dobili l. 1715 od rodbine Scherrenburg kot pobožno ustanovo. Obsegal je pristavo v Breški vasi pri Hotemežu, pol ure hoda od Radeč ter osemnajst in pol podložnih kmetij, ki so bile raztresene po vasicah Breška vas, Spodnje Jelovo, Zahrib in Boriče. Zadnji trije zaselki ležijo po hribih med Savo in dolino Sopote, ki se pri Radečah izteka v Savo. Večinoma so to samotne kmetije, oddaljene približno eno uro do dveh ur od pristave, kamor so podložniki morali hoditi na tlako.

Po raznih zamenjavah, nakupih in darilih je avguštinsko imenje Radeče imelo l. 1756 v Vrhovem petnajst kmetov, v Breški vasi sedem, v Spodnjem Jelovem tri, v Zahribu in Boričah enajst kmetov, v Dobovici, ki leži v občini Dole pri Litiji, 15 km od Radeč, pa dva kmeta, skupno 38 podložnih kmetov.

Poleg teh podložnih kmetov so imeli avguštinci še svoje vinograde na Trški gori pri Krškem, so bili gorski gospodje šestih vinskih goric v bližini Radeč s kakimi 48 sogorniki in so pobirali žitno in vinsko desetino od lastnih in tujih podložnikov v vaseh okrog Jelove gore in pod Kumom, kjer so imeli kakih 30 desetincev in 72 sogornikov.

Posestvo je upravljal pater iz Ljubljane, ki je stanoval v Radečah v samostanski hiši.

Leta 1771 so dali avguštinci radeško imenje v najem za 380 fl. Po razpustu avguštinskega samostana l. 1784 je prišlo imenje v last verskega sklada. Po smrti najemnika l. 1815 je prevzela imenje uprava državnih posestev. Ta ga je l. 1827 prodala za 12.105 fl Antonu Anžaku. Za njim je prevzel imenje l. 1838 njegov zet Anton Julij Barbo.

Pri pristavi v Breški vasi in na Trški gori pri Krškem je bilo po franciscejskem katastru l. 1825 118 oralov ali 67 in pol hektarja zemlje, od tega 44 oralov njiv, travnikov in vinogradov, ki so jih obdelovali podložniki.

Po istem viru so imeli podložni kmetje okrog 1000 oralov ali 575 hektarjev zemlje. Od teh je bilo 249 oralov obdelovalne zemlje.

Vsak podložnik je imel tri do osem oralov črne zemlje, kjer je prideloval razno žito, bob in fižol, zelje in repo, konopljo in lan. Koruze in krompirja pred 200 leti še niso pridelovali. Le avguštinci so poskušali gojiti koruzo. Ob rektifikaciji so prijavili kot pridelek pet osmin mernika koruze.

Podložniki so imeli tudi svoje travnike in pašnike. Bavili so se z živinorejo in perutninarstvom. Na vsem imenju je imel ob rektifikaciji konja le župan Funda v Vrhovem. Vsak podložnik pa je imel par vprežnih volov, večinoma tudi eno kravo in prašiča. Pitati prašičev niso mogli, ker niso poznali ne koruze ne krompirja. Podložniki v Spodnjem Jelovem in Zahribu so redili tudi ovce in koze. Poleti se je živina pasla po pašnikih, pozimi pa jim je večkrat primanjkovalo krme, zato kmetje tudi niso mogli rediti več živine.

Živina je bila slabe pasme. Računski uradnik in knjigovodski adjunkt Franc Čadež je v svojem poročilu na deželnega glavarja in odbornike l. 1754 poročal, da mora plemič, ki hoče imeti dobrega konja ali vprežnega vola, kupiti tega na Štajerskem ali Koroškem. Poleg njegovega poročila je ohranjen še nek koncept, po katerem so kranjske krave majhne pasme, slabo hranjene in zato slabe mlekarice. »Živina naše dežele«, nadaljuje nepodpisani uradnik, »se da tako malo primerjati z živino sosednjih dežel kot cviček s tokajcem«.

V Zahribu so imeli kmetje po travnikih in pašnikih zasajeno sadno drevje. Sadje so sušili in imeli za dopolnilo pri prehrani.

Vsak podložnik je imel svoj kos gozda, kjer je dobival potrebno kurivo. Hribovski kmetje, ki so imeli velike gozdove, lesa niso mogli prodajati, ker ni bilo voznih cest. Še svoje kurivo so morali znositi na hrbtu iz gozda domov. Tako so poročali avguštinci.

Kmetje v Vrhovem, Breški vasi, Spodnjem Jelovem in Dobovici so imeli svoje vinograde. Ti niso bili veliki. V šestih vinskih goricah pod gorsko palico avguštincev je bilo 92 vinogradov, kjer se je pridelalo 652 veder vina, torej povprečno v enem vinogradu po sedem veder. Od teh je bilo treba oddati okrog pol vedra kot gornino, pol vedra pa kot desetino. Ostanek, približno 240 l, je imel lastnik komaj za lastno porabo in ga je le v sili prodal.

Na hribovitem ozemlju imenja pridelki še danes komaj krijejo domače potrebe. Pred 200 leti pa je bilo kmetijstvo tukaj še na zelo nizki stopnji.

Najboljša orna zemlja je bila v Breški vasi in v Vrhovem. Ob rektifikaciji so izdali uradno razpredelnico o donosu zemlje v posameznih vaseh imenja in sicer za vsako vrsto žita posebej. Povprečno je dal mernik posetve tri do štiri mernike, le v Vrhovem sta dajala ječmen in oves šestkratni pridelek.

V jožefinskem katastru so se ohranili zemljiški listi treh avguštinskih kmetij v Spodnjem Jelovem. Po teh se je pridelalo na njivah te vasi največ po 12 mernikov pšenice ali rži, in po 15 mernikov ječmena ali ovsa na oral. Ker je hektar 1,74-krat večji od oral, se je pridelalo pšenice ali rži po 21 mernikov, ječmena ali ovsa pa po 26 mernikov na hektar.

Jožefinski kataster računa z dunajsko mero, po kateri je držal mernik 30,75 l, hektoliter pšenice pa tehta približno 75 kg. Vsebina mernika v litrih, pomnožena z litrsko težo žita in s številom mernikov, ki so se pridelali na hektar, da hektarski donos. Tako se je pridelalo na hektar kakih 4,8 centa pšenice, torej le polovico tega, kar šteje danes za slab pridelek.

Ako je teža rži 64 kg na hektoliter, se je pridelalo te vrste žita kake 4 cente na hektar, torej niti polovica tega ne, kar je bilo pred vojno povprečen pridelek v Sloveniji. Če računamo na isti način pridelek ječmena in ovsa ter vzamemo kot hektolitrsko težo ječmena 75 kg, ovsa pa 42 kg, so pridelali kmetje v Spodnjem Jelovem 6 q ječmena in 3,4 q ovsa na hektar, medtem ko je danes povprečni pridelek ječmena 9,7 q slab pridelek ovsa pa 5 q na hektar.

Vzrok slabega pridelka je bilo nezadostno gnojenje, zlasti pa dejstvo, da se je na njivah vrstilo žito za žitom. Po ohranjenih zemljiških listih so n. pr. sejali na neki njivi prvo leto rž, nato dve leti oves, ali prvo leto pšenico, drugo leto ječmen, tretje leto pa oves, oziroma tudi vsako leto oves.

Po pojasnilu avguštincev k rektifikacijski napovedi niso v Vrhovem in Breški vasi puščali njiv v prahi. V Zahribu in Spodnjem Jelovem pa so po žetvi ovsa pustili strnišče nepreorano. Spomladi so take njive prvokrat preorali. Nato so nekatere teh njiv sredi maja vnovič preorali in posejali s prosom; druge njive pa so preorali sredi julija in posejali z ajdo. Če se je kako leto posejalo manj ovsa, je tudi manj njiv ostalo v prahi. V Vrhovem in Breški vasi so sejali strniščno, v drugih vaseh pa prašno ajdo.

Ob rektifikaciji so sprva hoteli popraviti tudi dajatve podložnikov. Zato so morali zemljiški gospodje napovedati tudi podložniško posest in pridelek. Po teh napovedih se da ugotoviti, kaj in koliko so podložniki

pridelovali. Pridelek žita pa se lahko približno ugotovi tudi po prijavljeni desetini. Ta se je tedaj ugotovila po šestletnem povprečju. Ako se prijavljena desetina vsakega pridelka pomnoži z deset, dobimo povprečni pridelek tistih žitnih vrst, od katerih se je dajala desetina in sicer od pšenice, rži, ječmena, ovsa in ajde.

Popolnoma znane pa so podložniške dajatve. Te so se delile na najemnino za zemljišče, tlako in desetino. Poleg tega je zemljiški gospod pobiral še deželni in državni davek.

Najemnina za zemljišče se je dajala v denarju in v naravi. V naravi so dajali najemninsko žito in male dajatve.

Tlaka je bila odmerjena ali neodmerjena. Pri odmerjeni tlaki je bilo določeno, n. pr. koliko njiv je treba v nekem času preorati ali požeti. Pri neodmerjeni tlaki pa je bilo določeno le, koliko dni na leto ali na teden mora podložnik priti na tlako. Nadalje je bila tlaka lahko ročna ali vprezna.

Najemnina in tlaka sta bili nerazdružljivo vezani na posestvo. Ne tako desetina, ki jo je dajal podložni kmet. Prvotno je bila desetina cerkvena, pozneje pa je prešla v najrazličnejše roke. Darovala se je ali prodajala ne glede na to, kdo je lastnik podložnih kmetij.

Kako zapletene so bile tedanje gospodarske razmere, kaže tudi avguštinsko imenje. Samostan sam je dajal desetino od svoje pristave glavnemu župniku v Laškem, katerega so dajali desetino tudi kmetje v Breški vasi. Pristava je bila tako imenovana rustikalna pristava, ker je nastala po l. 1618 iz štirih celih kmetij.

Kmetje v Vrhovem so dajali desetino samostanu v Jurjevem (Jurkloštru), podložniki v Dobovici pa gospodstvu Svibno. Avguštinci sami so pobirali desetino od svojih in tujih podložnikov v vaseh Spodnje in Zgornje Jelovo, Zahrib in Boriče ter še od nekaterih drugih vasi pod Kumom.

Žitna desetina se je dajala od pridelanega žita v snopih ali zrnih (t. im. desetina v vrečah). Za druge pridelke, od katerih se ni dajala desetina, je dajala cela kmetija pol mernika, polkmetija pa četrť mernika ajde. To desetino so imenovali starič. Tako je zapisal avguštinski upravnik v svojo knjigo kot navodilo za svoje naslednike.

Od prirastka pri živini so dajali mladiško desetino n. pr. jagnjeta, piške i. dr. Cela kmetija je dajala po eno jagnje in eno piško, polovična kmetija pa polovico. K tej dajatvi je spadalo tudi predivo in sicer je dajala cela kmetija po 10 povesem, polkmetija zopet polovico.

Od vinogradov se je dajala gornina in desetina. Gornino je prejemal gorski gospod in je bila dogovorjena in stalna ne glede na letino. Desetina pa se je ravnala po letnem pridelku. Avguštinčinci so dobivali gornino od šestih vinskih gor, ki so bile pod njih gorsko palico. Na Trški gori so imeli avguštinci tri orale lastnih vinogradov in tri orale, ki so spadali pod gospodstvo Šrajbarjev turn. Od prvih niso dajali gornine, od drugih pa je dobival gornino Šrajbarjev turn.

Kakor žitno si je tudi vinsko desetino lahko vsakdo pridobil. Tako so avguštinci kupili l. 1676 vinsko desetino pod Jelovo goro in Kumom. Sami so dajali od svojih lastnih vinogradov na Trški gori tretjino desetine župniku v Krškem, dve tretjini pa sta bili njihovi. Od vinogradov pod gorsko palico Šrajbarjevega turna je dobival dve tretjini desetine Šrajbarjev turn sam, eno tretjino pa krški župnik. Od šestih vinskih gor, ki so bile pod gorsko palico avguštincev, je od največje gorice dobival desetino Jurklošter, od treh manjših glavni župnik v Laškem, od dveh najmanjših pa avguštinci sami.

Kot najemnino v denarju so plačevali podložniki letno 59 fl 30 kr. Kot najemnino v naravi pa so dajali pšenico, rž in oves. Ta dajatev je bila zelo neenako razdeljena. Od 38 kmetov jo je dajalo le 14. Skupno so dajali 15 mernikov pšenice, 15 mernikov rži in 109 mernikov ovs. Kmetje v Zahribu so dajali za svoje gozde še 2 in $\frac{3}{16}$ mernika pšenice kot gozdnino.

Tudi malih dajatev niso dajali vsi kmetje. 25 kmetov je dalo letno 14 kopunov, 15 pišk, 219 jajc in 115 povesev (25 $\frac{1}{2}$ funta) prediva.

Kot žitno desetino so avguštinci prejemali povprečno, kakršna je pač bila letina, 21 mernikov pšenice, 19 mernikov rži, 35 mernikov ajde in 6 mernikov ječmena, 38 mernikov ovs in 5 mernikov boba in to od svojih in tujih podložnikov v vaseh pod Jelovo goro in Kumom. Isti podložniki so dajali samostanu tudi 12 mernikov ajde kot starič ter mladiško desetino in sicer letno 22 jagnjet, 22 pišk in 220 povesev prediva.

Gornine so prejemali avguštinci 72 veder vina ne glede na letino, vinske desetine pa približno 85 veder, kakršna je pač bila letina.

Poleg naštetih dajatev so podložniki morali dajati še bero duhovščini. Podložniki v Vrhovem, Breški vasi, Spodnjem Jelovem in Zahribu so jo dajali župniku, kaplanu in cerkovniku v Radečah, kmeta v Dobovici pa kaplanu in cerkovniku v Svibnem. Dajali so mernik ali pol mernika pšenice, štiri ali dva hleba sira in četrt ali osmino funta prediva.

Najtežje breme podložnikov je bila tlaka. Avguštinški kmetje so opravljali le ročno tlako. Kadar je bila potrebna vprežna tlaka, t. j. ob setvi, košnji in žetvi, ob spravljanju žitne in vinske desetine, so avguštinci sami dostavljali svojo živino, pluge, brane in vozove.

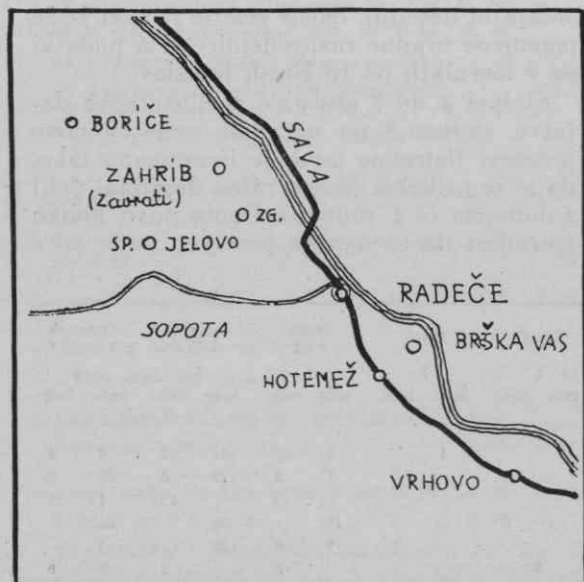
Ročna tlaka je bila določena na leto ali na teden. Pet kmetov je moralo opravljati 120 dni letne tlake brez hrane, 27 kmetov pa je moralo delati 107 dni na teden. Ti so dobivali hrano. Pet kmetov je plačevalo tlako v denarju, med njimi oba kmeta iz Dobovice, ki zaradi oddaljenosti sploh nista mogla hoditi na tlako. Le en kmet je bil brez tlake in to župan v Vrhovem.

Skupno so morali kmetje opraviti na leto 5564 dni tedenske in 120 dni letne tlake, skupaj torej 5684 dni.

Pri tlaki je bila razlika med Ramschüsslovim in Scherrenburgovim delom. Ohranjen je urbar iz l. 1575, ko so bili podložniki drugega dela iz vasi Breška vas, Spodnje Jelovo, Zahrib in Boriče še pod zastavnim posestvom Radeče. Tedaj so imeli vsi, zemljaki in polzemljaki, le po tri dni tlake na teden. To se je ohranilo tudi pod avguštinci. Izjema sta bila dva poldruga zemljaka iz Zahriba, ki sta imela šest dni tlake na teden. Podložniki prvega dela v Vrhovem pa so imeli večinoma šestdnevno tlako na teden. Avguštinčinci so jim znižali tlako na pet dni in jim dali soboto prosto.

Imenje je imelo dnevno več kot 20 delavcev na razpolago. Vendar niso bili vedno vsi obvezanci na tlaki. Avguštinčinci sami so tlako ob rektifikaciji takole pojasnili:

»Samostan uporablja vso tlako najmanj sedem tednov na leto in sicer ob setvi, košnji

Posest ljubljanskih avguštincev pri Radečah

in žetvi. Ta čas prehranjuje delavce tudi ob nedeljah in praznikih kakor tudi ob slabem vremenu dvakrat na dan. Vsak obrok je sestavljen iz dveh jedi, za kar se porabi vsa pridelana ajda in še nekaj drugega žita.»

V jeseni so vozili desetino in pridelke v shrambe in kleti. Pozimi so morali pripravljati drva. Avguštinčinci so uporabljali podložnike tudi za pota v ljubljanski samostan, kamor so upravniki pošiljali perutnino in majhne živali. Nekaj kmetov iz Vrhovega je bilo določenih za obdelavo vinogradov na Trški gori, kamor so jih prevažali po Savi.

K tlaki je spadalo tudi predenje prediva, ki ga je dobival zemljiški gospod od podložnikov ali pa ga je sam pridelal.

Pozimi so morali kmetje iz Vrhovega in Breške vasi napresti 198 funtov preje. Kdor ni hotel presti, je moral plačati za vsak funt dolžne preje po 3 krajcarje. Zemljak je moral spresti 12 funtov preje, kar se mu je štelo kot 16 dni tlake.

Tlako so lajšali prazniki in nedelje. Do l. 1754 je bilo poleg nedelj še 36 praznikov. Ker pa so se gospostva vedno pritoževala, da prazniki odtegujejo kmeta od dela, se je to leto znižalo število praznikov na 15. Če je bil v tednu kak zapovedan praznik, je podložnik, ki je imel 4 dni tlake, po novem patentu o tlaki tlačnil le 3 dni. V delovni čas se je štela tudi pot od doma na pristavo in nazaj.

Ob rektifikaciji so med gosposke dohodke prišteli tudi tlako in jo tako obdavčili. Letno ročno tlako brez hrane so zaračunali po 3 kr na dan, tedensko tlako pa so ocenili takole: Kot enoto so vzeli šestdnevno tlako na teden. Ta je veljala kot tlaka cele kmetije. Petdnevno tlako so šteli za tlako pet šestin kmetije, štiridnevno za tlako štirih šestin kmetije itd. Število računskih kmetij so izračunali tako, da so število dni na teden delili s šest, torej 107 dni da $17\frac{5}{6}$ kmetije. Od vsake kmetije so zaračunali tlako po 10 fl na leto. Ker pa so avguštinčinci dajali svojo živino in orodje, se jim je zaračunala le ročna tlaka s hrano po 5 fl 6 kr, torej $17\frac{5}{6}$ krat 5 fl 6 kr,

skupaj 90 fl 57 kr. Ta vsota se je prištela dohodkom avguštinskega imenja in tako obdavčila.

Vse dajatve, ki so jih prejeli avguštinčinci od svojega imenja, so bile ob rektifikaciji ocenjene na kosmatih 1008 fl in sicer kmečke dajatve na 490 fl 8 kr, donos pristave pa na 518 fl 35 kr.

V kalkulacijski tabeli so znižali vrednost kmečkih dajatev za približno 16 % na 412 fl 44 kr. Od tako znižane vrednosti so odbili še eno petino (20 %), od ostanka pa določili eno petino (20 %) kot davek, torej 66 fl 2 kr.

Donos rustikalne pristave so znižali za okroglo 50 % na 266 fl 4 kr, nato odbili še dve petini (40 %) in od ostanka določili eno četrtino (25 %) kot davek, t. j. 39 fl 53 kr. Skupaj je imenje plačevalo po rektifikaciji 105 fl 55 kr davka.

Davčni vijak je bil torej do zemljiških gospodov zelo obziren.

Tako gospod! Kako pa podložni kmet?

Med največjimi kmeti avguštinskega imenja je bil poldrugi zemljak Martin Zupan v Zahribu. Njegova kmetija je bila ocenjena na 3 fl 37 kr, kar se dobi, če se od njegovega deželnega davka 9 fl 52 kr odšteje poldruga doklada in nova doklada (1 fl 45 kr in $52\frac{1}{2}$ kr), ostanek pa razdeli z dve. Imel je 7 oralov orne zemlje, 14 oralov travnikov in pašnikov, od katerih je bilo nekaj zasajenih s sadnim drevjem, 5 oralov je bilo poraščenih z grmovjem in šibjem. Njegovo posestvo je merilo skupaj 26 oralov. Poleg teh je bil s petimi drugimi kmeti solastnik 185 oralov gozda. Redil je 4 vole, 2 kravi, 8 ovac, 3 koze in 2 plemenski svinji.

Njegov pridelek žita je izračunan po desetkratni desetini, donos zemlje je vzet iz že omenjene uradne razpredelnice. Vsi podatki so v mernikih po 16 žitnih bokalov.

Stolpci 4 do 7 obsegajo podložnikove dajatve, stolpec 8 pa potrebno seme za novo posetev. Potrebno seme je izračunano tako, da se je pridelek (desetkratna desetina) delil z donosom (v 2. stolpcu). Donos pove, koliko mernikov da en mernik posetve.

Vrsta žita	Donos	Pridelek	Desetina	Najem. žito	Starič	Bera	Seme 3 : 2	Dajatve 4 do 8	Ostanek 3 manj 9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	mer bok	mer bok	mer bok	mer bok	mer bok	mer bok	mer bok	mer bok	mer bok
pšenica	3	20	2	2 1		1	6 11	11 12	8 4
rž	4	30	3	3			7 8	13 8	16 8
ječmen	3	1 14	3				10	13	1 1
ajda	3 8	35	3 8		8		10	14	21
oves	4 8	25	2 8	20			5 8	28	—3
proso	12	1 8					2	2	1 6
Skupaj	—	113 6	11 3	25 1	8	1	30 7	68 3	45 3

Dajatve in seme, sešete v 9. stolpcu, so nato odštete od pridelka (v 3. stolpcu), nakar nam 10. stolpec pove, koliko žita je ostalo podložniku za lastno uporabo.

Po kmečkem računu ima zemljak 1 mernik namletega mešanega žita za približno pet dni. Ostanek 45 mernikov je zadostoval torej kvečjemu za sedem in pol meseca, t. j. najdlje do srede februarja naslednjega leta. Tako je dobesečno res, kar je zapisal že omenjeni Franc Čadež v svojem poročilu: »Mnogo podložnikov je v vsej deželi, katerim okrog pusta primanjkuje kruha, za veliko noč pa ga sploh nimajo.« Isti primerja v poročilu tudi kranjskega in štajerskega podložnika in pravi, da »prvi komaj toliko pridelal, kot drugi poseje«.

Če se je tako godilo poldrugemu zemljaku, se lahko izračuna, kako se je godilo manjšim kmetom. Živeti so morali od močnika in žgancev, če je bilo kaj moke, nadalje od mleka, zelja in repe ter suhega sadja. Ob slabi letini pa je nastalo tako pomanjkanje, da so ljudje umirali od lakote, kot to omenja Čadež za l. 1751.

Sledi naj ocenitev vseh pridelkov in dajatve istega kmeta. Pridetek žita je določen po desetini, drugi pridelki po napovedih ob rektifikaciji. Cene so iste kot pri cinitvi pridelkov na pristavi, po vzorcu katere je sestavljena tudi ta ocenitev.

	fl	kr	fl	kr
1. Posevek. Po odbitku semenskega žita je ostalo od 20 mernikov pšenice še 13 5/16 mernikov po 1 fl 12 kr	15	58		
od 30 mernikov rži še 22 1/2 mer. po 45 kr	16	52		
od 17/8 mernikov ječmena 12/8 mernika po 36 kr		45		
od 35 mernikov ajde 25 mernikov po 34 kr	14	10		
od 25 mernikov ovsa 19 1/2 mer. po 20 kr	6	30		
od 1 1/2 mernika prosa 1 3/8 mer. po 36 kr		49		
od 2 1/4 mernika boba 1 3/4 mernika po 1 fl	1	45		
nadalje je pridelal 24 funtov prediva po 5 kr		2		
in 1 voz detelje (2 1/2 starih centov) po 2 fl	2		60	49
2. Vrt. Donos je bil enak 3/4 mernika rži po 45 kr		34		34
3. Travniki. 3 1/2 voza sena in otave po 1 fl	3	30	3	30
4. Gozd. 10 voz drva po 9 kr	1	30		
2 voza plotovine po 6 kr		12	1	42
5. Donos pašnikov. 4 voli in 2 kravi po 45 kr	4	30		
8 ovac in 3 koze po 45 kr	2	45	7	15
6. Donos živine. 33 funtov masla po 12 kr	6	36		
2 teleti po 1 fl 42 kr	3	24		
15 prašičkov, 6 jagnjet in 3 kozlički po 15 kr	6			16
Skupaj	89	50	89	50

Njegove dajatve so bile:	fl	kr	fl	kr
1. Najemninsko žito in gozdnina: 2 1/16 mernika pšenice po 1 fl 12 kr	2	29		
3 merniki rži po 45 kr	2	15		
20 mernikov ovsa po 20 kr	6	40	11	24
2. Male dajatve. 6 jajc po 1/4 kr		2		
2 1/64 funta (15 povešem) prediva po 5 kr	10			12
3. Tlaka od cele kmetije	5	6	5	6
4. Desetina. 2 mernika pšenice po 1 fl 12 kr	2	24		
3 merniki rži po 45 kr	2	15		
3 bokali ječmena, mernik po 36 kr		7		
3 bokali boba, mernik po 1 fl		11		
4 merniki ajde po 34 kr	2	16		
2 1/2 mernika ovsa po 20 kr	50		8	3
5. Mladiška desetina. 1 11/32 funta (10 povešem) prediva po 5 kr		7		
1 jagnje po 15 kr		15		
1 piška po 3 kr		3		25
6. Bera. 1 mernik pšenice po 1 fl 12 kr	1	12		
1/4 funta prediva po 5 kr		2		
4 hlebi sira po 2 kr		8	1	22
7. V denarju. Najemnina zemljiškemu gospodu	2	28		
robotnina namesto tlake za pol grunta		4		
deželni davek		9	52	
vojna kontribucija		9	25	20
Vse dajatve skupaj	51	52	51	52

ali več kot 57 % kosatega donosa kmetije.

Od pridelka mu je ostalo 38 fl vrednosti ali nekaj več kot 42 %.

Najbolj trda je bilo za denar. Podložni kmet je zelo težko zbral potrebni denar za najemnino in davke. Edino živinoreja in perutinarstvo sta ga reševali. S prodajo telet, jagnjet, kozličkov in perutnine je zbral nekaj denarja. Navadno pa je te živali oddajal naravnost upravniku namesto denarja. Sploh so avguštinci za davke prejeli več blaga kot denarja, kar priča še ohranjena avguštinska knjiga prejemkov in izdatkov.

Večina kmetov se je borila z največjimi težavami. L. 1750 je bilo le 8 kmetov brez zastanka. Ostali so dolgovali samostanu na davkih in najemnini več kot 2200 fl. Nekateri kmetje so bili dolžni tudi preko 200 fl.

Tako so podložniki vlekli težko breme do groba. Nekateri pa so obupali in zapustili svojo kmetijo in se izselili. Tudi avguštinci so imeli ob rektifikaciji nekaj zapuščenih kmetij, ki so bile oddane v najem ali pa spremenjene v travnike. Na vsem Dolenjskem je bilo l. 1770 menda nad 400 zapuščenih kmetij.

Neznosno stanje kmeta je bilo znano tudi na dvoru. Marija Terezija in Jožef II. sta se zavedala, da sloni vse na kmečkih ramah. Zato sta želela izboljšati podložnikovo stanje vsaj za toliko, da bi lahko plačeval svoje obveznosti.

Rektifikacija davčne osnove pod Marijo Terezijo pa je glede podložnikov propadla zaradi odpora deželnih stanov in praznih državnih blagajn. Vendar je imela tudi rektifikacija neko dobro stran za kmeta. Vse kmečke dajatve so se prvič popisale in so odslej veljale le, če so bile zapisane in obdavčene. Zemljiški gospod ni smel odslej nalagati podložniku drugih dolžnosti kot tistih, ki so bile prijavljene.

Po rektifikaciji je hotela cesarica urediti še tlako. Na Nižjem Avstrijskem jo je uredila l. 1772. Na isti način jo je hotela urediti tudi na Štajerskem. Štajerski stanovi pa so to štelili za neopravičeno vmešavanje v stare stanovske pravice in so zadevo zavlačevali. L. 1778 pa je cesarica brez soglašanja stanov izdala patent o tlaki, s katerim je določila kot največjo tlako tri dni na teden. Ta uredba je veljala tudi za Koroško.

Na Kranjskem je uredil tlako šele cesar Jožef II. l. 1782. Po prvi začasni ureditvi l. 1781 so bili tudi na Kranjskem določeni trije dnevi kot največja tlaka na teden. Stanovi pa so dosegli, da se je v patentu povečala tlaka na štiri dni. Tako so štajerski in koroški zemljaki tlačnili po tri dni, kranjski pa štiri dni na teden.

Slednjič je hotel cesar Jožef II. urediti tudi davke in jih pravično razdeliti med zemljiško gospodo in podložnike. L. 1785 je odredil, da se zmeri vsa zemlja in napravi kataster. To delo je bilo l. 1789 končano, nato je izdal davčni patent, po katerem naj bi zemljiški gospod plačeval od vsakih 100 fl kosmatega dohodka 12 fl 13 $\frac{1}{3}$ kr zemljiškega davka.

Podložniku naj bi ostalo vsaj 70 % kosmatega dohodka. Od drugih 30 % naj bi dobival deželni knez 12 fl 13 $\frac{1}{3}$ kr, zemljiški gospod pa 17 fl 46 $\frac{2}{3}$ kr.

Imenje, ki bi imelo 1000 fl kosmatega dohodka, bi plačevalo 122 fl zemljiškega davka (dosedaj 105 fl); kmet s kosmatim dohodkom 90 fl pa bi plačeval 11 fl (dosedaj 18 fl 52 kr) davka, zemljiški gosposki pa 16 fl (dosedaj 31 fl 38 kr). Skupno bi plačeval v denarju 27 fl, torej 1 fl 40 kr več, kot je dosedaj plačeval v denarju, vse druge dajatve, tudi tlaka, pa bi odpadle.

Po vsej državi se je dvignil med zemljiško gospodo val ogorčenja. Vsi deželni stanovi so protestirali, na Ogrskem so katastrofe sežigali pod vislicami ali pa jih metali v vodo.

Novi patent je veljal od 1. novembra 1789 dalje. 20. februarja naslednjega leta pa je cesar Jožef II. umrl. Njegov naslednik in brat Leopold II. je že 20. maja 1790 razveljavil davčni patent.

Med mnogimi ob razveljavljenju naštetimi vzroki je bil glavni pač ta, da cesar »ne more dopustiti, da bi se podložniki okoristili na račun svoje gosposke.«

Zastoj sta si prizadevala mati in sin, da bi izboljšala stanje podložnikov. V boju za svoje »stare« pravice so zmagali zemljiški gospodje.

*

Pod najemnikom se je stanje podložnikov avguštinskega imenja zelo poslabšalo.

Novomeški okrožni urad je l. 1783 na podlagi novega patenta o tlaki uredil tlako na avguštinskem imenju tako, da je naložil tlačanom poleg ročne še vprežno tlako, ki je dosedaj niso opravljali.

Najemniku pa to še ni bilo dovolj. Ob rektifikaciji so bile vse kmetije razen treh v Vrhovem zakupne. Med l. 1795 in 1801 so se vse druge kmetije prevedle v kupne. To priložnost je porabil najemnik, da je v kupnih pismih predpisal vsem zemljakom tlako po štiri dni, čeprav so nekateri dosedaj opravljali manjšo tlako. Tako je dosegel najemnik staro število tlake 107 dni na teden. L. 1802 je najemnik ujel kmete, da so mu menda podpisali pogodbo o nadomestitvi po njem določene tlake z denarjem. Tako naj bi kmetje priznali novo ureditev tlake in se z njo strinjali. Kmetje so pozneje to pogodbo odločno zanikali in trdili, da jo je najemnik ponaredil.

Nadalje je najemnik zahteval, da so morali podložniki tlačniti po več dni na teden na račun bodoče tlake in ni odračunaval zapovedanih praznikov, kakor je to določal patent.

Cesar Jožef II. torej še na tako majhnem imenju, kakor je bilo avguštinsko imenje Radeče, ni dosegel svojih dobrih namenov. Bržkone je podpirala najemnika uprava državnih posestev. Ko so najemnikovi dediči oddali l. 1815 posestvo upravi, so prosili, da se jim čimprej poravnajo stroški, ki so jih imeli z obrambo tlake.

Slednjič ni najemnik zadnja leta več dajal tlačanom hrane in je začel sekati les v podložniških gozdih. Te gozde je v kupnih pismih ob prevedbi kmetij v kupne kmetije označil kot posest imenja, v katerih pa imajo podložniki opravico sekati drva.

Šele l. 1804 in 1805 so se podložniki zaradi teh krivic pritožili na okrožni urad Novo mesto in zahtevali odškodnino. Okrožni urad je l. 1805 odločil, da najemnik ne sme zahtevati vprežne tlake in da nima pravice sekati v podložniških gozdih. Po prijavi ob rektifikaciji niso avguštinci nikdar zahtevali od podložnikov vprežne tlake in so sami do-

stavljali svojo živino, pluge, brane in vozove. Nadalje so imeli po isti napovedi le nekaj gozda nad pristavo, vsi drugi gozdovi pa so bili razdeljeni med podložnike, od koder so slednji dobivali drva za svoje potrebe. Zahtevo po odškodnini pa je okrožni urad zavrnil. Proti tej odločbi sta se obe stranki pritožili. Pritožbi pa sta obležali do l. 1815, torej 10 let.

To leto je bilo po smrti najemnika imenje predano upravi državnih posestev. Okrožni urad Novo mesto je to leto popravil tlako po cesarskem patentu, gubernij pa je rešil pritožbi tako, da je razveljavil rabsodbo okrožnega urada iz l. 1805 in vnovič zavrnil zahtevo po odškodnini. Sedaj so se kmetje pritožili na Dunaj. Šele na pritisk Dunaja je uprava drž. posestev priznala prvotno rabsodbo okrožnega urada in priznala kmetom pravico do odškodnine. Pravda se je vlekla

do leta 1823 in so spisi slednjič tehtali 8 funtov ali 4 in pol kg.

Tako so slednjič tudi avguštinski kmetje zmagali v boju za svoje »nove« pravice.

VIRI

Imenjska knjiga VI 1662–1756, fol. 53; — Glavna knjiga dež. deske na Kranjskem VII R; — Rektificirani dominikalni akti 9 N Avg. imenje Radeče, 168 N gospostvo Radeče (urbar iz l. 1575); — Napovedi k rektifikaciji 74. knjiga, Dolenjsko št. 9; — Kalkulacijske tabele IV. knjiga, Dolenjsko št. 9; — Graščinski arhivi. Sam A. VII Imenje Radeče; — 1. Zaostanki. 2. Knjiga prejemkov in izdatkov; — Stanovski arhiv fasc. 320. Rektifikacija 1747–1750. Poročilo Fr. Čadeža; — Jožefinski kataster. Občina Njivice (Jelovo); — Franciscejski kataster št. 349 N Vrhuvo, št. 96 N Hotemež (Breska vas), št. 337 N Krško, št. 201 N Podkraj (Zahrib, Boriče), št. 172 N Njivice (Spod. Jelovo), št. 153 N Dole (Dobovica); — Zemljiška odveza fasc. 11/91; — Patenti iz l. 1782 (patent o tlaki), 1785, 1789 in 1790; — Gubernijski akti: 1815 št. 1354; 1816 št. 1646; 1817/18 fasc. 15 št. 6; 1821/22 fasc. 15 št. 4; 1823/24 fasc. 15 št. 5 — vse v Državnem arhivu Slovenije; — Anton Mell, Anfänge der Bauernbefreiung. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Steiermark Bd V. 1. Heft. Graz 1901; — Prof. ing. Sadar, Naše žito. Ljubljana 1949; — Prof. dr. Joh. B. v. Weiss, Weltgeschichte 4 Aufl. XIII/706. Graz 1899.

NASTANEK APELACIJSKEGA SODIŠČA V KOPRU

MIROSLAV PAHOR

Vzpodbudo za pričujočo razpravo mi daje dva momenta: Najprej srečna najdba zbirke zakonov in dukalet, ki jih je zbral in okoli leta 1757 v posebni tiskani knjigi izdal koprski potestat Lorenzo Paruta. Knjiga ima naslov: *Leggi statutarie per il buon governo dell'Istria* in sem imel že priložnost omeniti jo drugje.¹ Knjigo je avtor razdelil na štiri dele: prva dva vsebujeta zakone, dukale ter zakonska pisma, ki zadevajo ustanovitev in utrditev prizivnega sodišča v Kopru. Tretja knjiga vsebuje zakone in dukale, ki zadevajo javna tržišča, občinske urade, šole, banke itd. Važni so predvsem dukali in zakoni gospodarske vsebine. Četrta knjiga pa vsebuje zakone in dukale, ki sestavljajo neke vrste civilni in kriminalni zakonik; ta velja za vso Istro. Ker vsebuje knjiga zakone in določila od sredine XV. do sredine XVIII. stoletja, predstavlja gradivo, ki nam nazorno kaže rast in pomembnost koprskega občinskega urada, še bolj pa osebe koprskega potestata, važen vir za istrsko zgodovino. Nimam namena, da bi prikazal vsebino celotne knjige, ker me tu zanimata samo prva dva dela. Vendar moram takoj poudariti, da so Benetke od XV. posebno pa od XVI. stoletja dalje posvečale Kopru veliko pozornost. Drugi nagib za ta prikaz mi je dala E. Smoletova razprava o koprskem obzidju, Mudi-nih vratih in Levjem gradu,² v kateri je avtor brez posebnega namena delno osvetlil

med drugim tudi težki gospodarski položaj mesta Kopra od začetka XV. stol. dalje. Iz razprave je namreč dokaj jasno razvidno, s kakšno težavo se je mesto borilo za to, da je zbralo zadovoljive vsote denarja, s katerim je lahko obnavljalo rušee se dele zidov in vrat, Levjega gradu in drugih utrdb. Nekajkrat se je moralo to zgoditi celo s pomočjo državnih financ, kot n. pr. v prvi polovici XVI. stol., dalje v letih 1608, 1620 itd. Celo v letih vojne z Avstrijo, ko so nadvojvodove armade pritiskale na mejah in je bila nevarnost velika, ni bilo denarja, da bi se moglo mesto ponovno zavarovati. Poročila koprskih oblastnikov vedno češče govore o tem, da je treba obstoječe utrdbe temeljito popraviti. A rezultat vseh poročil je le krpanje, ki se ponavlja vsako toliko časa, ki pa vprašanja utrdb ne reši. Iz celotne razprave se razvidi kakor rdeča nit dejstvo, da primanjkuje denarja in da so mestne finance v veliki zagati.

Če sedaj primerjamo oba momenta, ugotovimo naslednje: V dobi, ko so mestne finance na tleh, ko mesto kaže jasne znake gospodarskega zloma, ga skušajo Benetke dvigniti s tem, da mu dajo nek zunanji in notranji sijaj, po katerem naj bi pridobilo na moči, ugledu in morda tudi na gospodarstvu. Eden izmed ukrepov, s katerimi je beneški senat skušal doseči ta cilj, je bila prav gotovo ustanovitev apelacijskega sodišča. Toda preden bi prešli k predmetu, naj z nekaj besedami opišem obstoječe stanje v be-